

GRAMATICKÁ VARIACE POD DROBNOHLEDEM. ZPRÁVA Z 52. KONFERENCE IDS MANNHEIM¹

Ve dnech 8.–10. března 2016 se v kongresovém centru Rosengarten v Mannheimu konala konference s názvem *Gramatická variace. Empirické přístupy a teoretická modelace* (*Grammatische Variation. Empirische Zugänge und theoretische Modellierung*), kterou uspořádal Ústav německého jazyka v Mannheimu (Institut für deutsche Sprache, dále jen IDS) v rámci svého již dvaapadesátého výročního zasedání. Konference se zúčastnilo téměř 400 jazykovědců z různých koutů Evropy, Asie a Ameriky. Českou republiku na konferenci kromě autorů této zprávy zastupovaly Lenka Vaňková z katedry germanistiky Ostravské univerzity a Marie Vachková z Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.²

Variace je bezpochyby jazykovou univerzálií a jako taková tvoří inherentní součást každého přirozeného jazyka. Vzhledem k její dynamické a multifaktoriální povaze je zároveň zřejmé, že výzkum variace patří mezi nejobtížnější úkoly současné jazykovědy. Volbu tématu letošního výročního zasedání je proto nutné ocenit.

Konference se zaměřila na několik centrálních otázek: V čem spočívají specifika variace v rámci popisu spisovné němčiny v gramatických příručkách? Jak můžeme identifikovat a formálně diferencovat různé druhy variace? Které metodologické a teoretické prostředky jsou nám za účelem popisu a interpretace faktorů, jež variaci ovlivňují, k dispozici? Jsou formální varianty vždy nutně navázané na rozdílné funkce syntaktické, sémantické, pragmatické atd., nebo lze vycházet též z postulátu variace ve smyslu volně zaměnitelných struktur?³

V následujících řádcích se budeme věnovat všem předneseným příspěvkům.⁴ Vzhledem k formátu této zprávy zde lze však nabídnout pouze jejich stručnou skicu.⁵

Ludwig M. Eichinger (Mannheim) proslovil přednášku k problematice standardního jazyka. Otázku, jak lze dospět k jednotnému spisovnému jazyku, si vzdělanci kladli již na přelomu 18. století. Vycházeli především z nutnosti zásadně redukovat variaci a etablovat styly harmonizující s novými doménami užití jazyka. Po určité fázi stabilizace v druhé polovině 18. století, kdy se začal v různých funkčních doménách utvářet spisovný jazyk zprostředkovávaný ve školách i státní správě, lze v současnosti hovořit o další fázi ve vývoji systému norem spisovného jazyka. Tento proces nelze chápat jako čistě lineární, nýbrž jako interakci několika různých vývojových proudů.

-
- 1 Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu „Paměť jazyka, svědectví literatury: analýzy literárního a lingvistického prostoru napříč žánry a kontexty“, projektu „Tvorba německo-českého slovníku frazeologického minima“ řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2016.
 - 2 Údaje o zastoupení České republiky na konferenci dle seznamu účastníků poskytnutého organizačním týmem IDS.
 - 3 Srov. <http://www.ids-mannheim.de/org/tagungen/tagung2016.html> (14. 03. 2016).
 - 4 Původně ohlášené přednášky Gisberta Fanselowa a Geoffreya K. Pulluma věnované syntaktickým tématům nakonec předneseny nebyly, dále se o nich proto nezmiňujeme.
 - 5 Přednesené příspěvky budou ve formě odborných studií jako již tradičně otištěny v *Jahrbuch des IDS*, viz <http://pub.ids-mannheim.de/laufend/jahrbuch/> (14. 03. 2016).

Mathilde Hennig (Gießen) ve svém příspěvku o gramatické variaci v oblasti jazykové reflexe ze strany veřejnosti vyšla z předpokladu existence rekurzivního systému s jednotlivými dílčími subsystemy, které se navzájem dostávají do konfliktu. Systém přitom pojala jako prostor otevřený různým druhům funkční variace. Na materiálu téměř 2 700 lemmat z devátého svazku řady *Duden (Richtiges und gutes Deutsch)* rekonstruovala centrální oblasti gramatické variace, které následně uvedla do souvislosti s jejich diasystematickými dimenzemi. Na základě analýzy užívání výše zmíněného slovníku se ukázalo, že to jsou právě diasystematické údaje, o které jeho uživatelé jeví eminentní zájem. To autorku přivedlo mj. k závěru, že jedním z předních úkolů germanistické jazykovědy musí být vytváření vyvážených jazykových korpusů a interdisciplinární výzkum gramatické variace.

Christiane von Stutterheim (Heidelberg) se zaměřila na principy užití jazyka jakožto součásti našeho jazykového povědomí. V centru její pozornosti byly případy, kdy pokročilý student němčiny jako cizího jazyka produkuje gramaticky i lexikálně správné výpovědi, které ale v daném kontextu rodilý mluvčí hodnotí jako nezvyklé. Takové odchylky dle autorky souvisejí s onou komponentou našeho jazykového povědomí, kterou lze nazvat *principy organizace informací*. Tyto principy jsou pro každý jazyk specifické a vyplývají z vlastností daného gramatického systému.

Agnes Jäger (Kolín nad Rýnem) se věnovala historické variaci komparativních konstrukcí, a to na základě korpusových dat k jednotlivým fázím vývoje německého jazyka. Diachronní variace úzce souvisí s jazykovou makrovariací (s jazykovou typologií) i se synchronní mikrovariací, jak dokládá fakt, že historické vzorce, které ze standardního jazyka vymizely, přežívají v dialektech. Autorka přitom došla k závěru, že výběr jednotlivých variant v průběhu jazykového vývoje není nahodilý, ale systematický, a odráží mj. jejich stěžejní syntaktické a sémantické odlišnosti, resp. příznakovost.

Christa Dürscheid (Curych) a **Stephan Elspaß** (Salcburk) představili korpusově orientovaný projekt variační gramatiky (*Variantengrammatik des Standarddeutschen*).⁶ Zdůraznili, že k regionální variaci vznikla již celá řada publikací, nikoliv však ke gramatické variaci standardní němčiny. Přednášející ve svém příspěvku následně nastínil cestu od identifikace variant přes jejich ověření v korpusu až po jejich popis v gramatice.

Angelika Storrer (Mannheim) se zabývala gramatickou variací v textu, především v rozhovoru a internetové komunikaci. Právě v internetové komunikaci se v posledních letech setkáváme s novými konstelacemi foneticky a graficky realizovaného jazyka v multimodálních digitálních žánrech. Na základě teorie koncepční mluvenosti a psanosti přednášející tematizovala hlavní rysy internetové komunikace ve vztahu ke gramatické variaci. Součástí příspěvku byla analýza vybraných funkcí částice *hm* v internetové komunikaci.

Anke Lüdeling (Berlín) ukázala, jak lze ve srovnávacích korpusových studiích k zachycení rozdílů ve variaci proměnných a variant využít původně sociolingvistických metod výzkumu. Na příkladu korpusu RIDGES⁷ v této souvislosti demonstrovala

6 Viz <http://www.variantengrammatik.net/index.html> (14. 03. 2016).

7 Viz http://korpling.german.hu-berlin.de/ridges/index_de.html (14. 03. 2016).

jednu z možných anotací korpusových dat. Některé korpusové studie dle autorky přehlížejí skutečnost, že dané příznaky jsou ne vždy variantami též proměnné, a tak není jasné, zda se v analyzovaných datech liší distribuce variant či frekvence proměnných.

Počítačové analýze významové variace modálních sloves *können* (*mocht*), *müssen* (*muset*) a *dürfen* (*smět*) byl věnován příspěvek **Anette Frank** (Heidelberg), který na konferenci přednesla její kolegyně **Alexis Palmer** (Heidelberg). Přednášející rozlišila tři základní významy modálních sloves — epistemický, deontický a dynamický — a ukázala, jak lze na základě počítačového zpracování jazyka analyzovat vliv různých lingvistických faktorů (hlavně sémantických) na konstituci významu těchto modálních sloves.

Dietmar Roehm (Salcburk) upozornil na skutečnost, že individuální rozdíly v chápání, resp. zpracování jazykových struktur hrály v případě experimentálních analýz kognitivního zpracování jazyka dlouhou dobu podřadnou roli. Na konferenci proto představil dva experimenty realizované pomocí elektroencefalogramu a týkající se variace v užití pomocného slovesa u intranzitivních sloves, resp. v užití sloves s odlučitelnou předponou.

Harald Baayen, June Sun, Peter Hendrix a Michael Ramscar (Tübingen) se ve svém příspěvku zaměřili na adaptivní změny v užívání gramatických struktur (např. zájmen) v souvislosti se zhoršováním kognitivních schopností daným stárnutím. Došli k závěru, že kumulace znalostí během života jednotlivce vede ke zvýšené entropii systému uložených znalostí, což je také důvodem, proč např. v testu zvaném PALT (*paired associate learning test*) testované osoby s titulem Ph.D. dosáhly horších výsledků než ty bez něho.

V rámci tzv. *Methodenmesse* (*metodologický veletrh*) **Dominik Freunberger** (Salcburk) představil výzkum variace na základě elektroencefalogramu, **Marc Kupietz, Nils Diewald, Michael Hanl a Eliza Margaretha** (Mannheim) pak korpusovou platformu KorAp. Metodě *Latent Dirichlet Allocation* aplikované na korpusy DeReKo a DECOW byl věnován společný příspěvek **Felixe Bildhauera** (Mannheim) a **Rolanda Schäfera** (Berlín). **Martin Volk** (Curych) prezentoval projekt Multilingwis⁸, **Silvia Hansen-Schirra** (Mohuč) a **Silke Gutermuth** (Germersheim) pak výzkum variace v překladových textech na základě metod *eye tracking* a *keylogging*. Metodologický blok uzavřeli **Sandra Hansen-Morath a Sascha Wolfer** (Mannheim) společným vystoupením ke statistickým metodám v rámci projektu KoGra-R.

Caroline Féry (Frankfurt nad Mohanem) se zabývala otázkou, jak se dají formalizovat fonologické procesy (aspirace ploziv, asimilace apod.) z pohledu variace. Výzkum generativních procesů ji dlouho přehlížel, což se změnilo až díky optimalizační teorii. Právě v rámci této teorie přednášející variaci prezentovala, a to v souvislosti s výslovností nazál a mediální koronální frikativy nahrazující tzv. *Ich-Laut* a *Sch-Laut*. Koronalizace dle autorky není volná variace, ale klasický fonologický proces.

Klaus-Michael Köpcke (Münster) a **David Zubin** (Buffalo/New York) se věnovali variaci rodu u substantiv. Jejich cílem bylo vyvrátit teorii, že kategorie rodu je jednoduše zakotvena v lexikonu. Stěžejní otázka proto zněla: Podle čeho se mluvčí řídí při výběru gramatického rodu? Důležitou úlohu zde hraje složitá síť aspektů sé-

8 Viz <https://pub.cl.uzh.ch/projects/sparcling/multilingwis/> (14. 03. 2016).

mantických, fonologických a morfologických. Autoři k tomu přidávají nový aspekt syntaktického okolí a přicházejí s myšlenkou, že primárním zdrojem v mentálním procesu určování rodu je syntax spolu s pragmatikou.

Eric Fuß, Marek Konopka a Angelika Wöllstein (Mannheim) přednesli své poznatky k tématu syntaktické variability s důrazem na korpusový výzkum AcI-konstrukcí, který prokázal ústup těchto konstrukcí od 90. let 20. stol. zhruba o jednu čtvrtinu. Přednášející také pojednali o problémech při anotovaném hledání v korpusu DeReKo. Jedním ze stěžejních témat přednášky byly vztažné věty uvozené konektory *das* a *was*, jejichž výskyt může variovat na základě několika různých faktorů (užití pozitivu vs. superlativu, elipsa, mluvené vs. psané texty aj.).⁹

Marga Reis (Tübingen) se ve svém příspěvku zaměřila na gramatické variace a tzv. realistickou gramatiku. V popředí jejího zájmu byly sporné případy, kdy mluvčí váhá mezi volbou dvou (či více) variant, aniž by gramatiky jednu z nich považovaly za správnou, resp. správnější. Tematizovány byly jevy, pro které gramatika v podstatě nemá žádné vysvětlení, a které tak představují určité mezery v gramatickém systému jazyka.

Konference nejenže poskytla mnoho cenných impulzů k zamyšlení, ale proběhla i v příjemné atmosféře. Jejím organizátorům za to patří vřelý dík.

Alžběta Bezdíčková, Tomáš Koptík, Martin Šemelík | Ústav germánských studií,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
abezdicova@seznam.cz | t.koptik@yahoo.de | martin.semelik@ff.cuni.cz

⁹ Podrobněji ke korpusovému výzkumu gramatiky na IDS viz <http://www1.ids-mannheim.de/gra/projekte/korpusgrammatik.html> (14. 03. 2016).